

A sarkítás Akhilleusza

EÖRSI ISTVÁN: ÜRÜGYEIM

Egy rádió-előadásban Hankiss Elemértől hallottam azt a meglepő jellemzést lakosságunkról, hogy nálunk manapság „sikk” a betegség, a testi-lelki nyavalyákról való panaszkodás. Annyira, hogy a panaszfalat telesírók szinte versengenek a kór-ságaik felnagyításában, sorolgatásában — kultiválásában! —, s a csökkent értékűség hovatovább erénnyé színeződik át, ellentétben azokkal az egészségesebb lelkületű népekkel, országokkal, ahol az emberek inkább épnek, erősnek, munkaképesnek akarnak látszani egymás szemében.

Eörsi István, *Ürügyeim* című tanulmánykötete utolsó darabjában, egyebek közt így jellemzi magát, játékos, házassághirdetői modorban: „Feltűnően egészs. vagyok.” Ez ő: ha a többség a bántalmaival (megfélemlítettségével, óvatosságával, alkalmatlanságával stb.) kérkedik, akkor ő kiáll a sorból és világgá kiáltja, hogy kutya baja. Kihívó és kihívásokra válaszoló magatartásának, az elharapódzott kisebbségi komplexusokkal és más, emberhez méltatlan szokásokkal dacoló egyéniségének ez a megnyilvánulása nem úgy értendő, mint a plautusi hetvenkedő katona korunkbeli változatainak dicsekvése. Nem a patkósöveget megemésztő gyomor, a csókbajnoki képességek vagy az izomerő fitogtatásáról van szó. Ilyesmi értendő rajta: jó a szellemi emésztése, vagyis a humora; nem tartozik a betegesen hiú művészek sorába; nem félemlíthető meg névtelen levelekkel, följelentésekkel. S nem tartozik irodalmi életünknek azon figurái közé, akik illetékes helyeken rendszeresen *smúzolnak* a kitüntetésekért, s ha a pleszni meg a boríték elmaradozik, akkor fájdalmas elégiákat zengenek az értetlenül és igazságtalanul mellőzött zseni szomorú sorsáról, az *őszi* levélként elhullott babérokról. Eörsi körülbelül úgy van a babérokkal, mint az éhes szakács: jó, ha van a háznál, de ha nincs, az se baj, még jobb az erős paprika és a bors. Kedvenc drámaírója, Brecht hőstől ő maga idézi az ide vágó szentenciát: „Szeretem gondosan megítélni mindazt, amit látok, és hozzáadni, ahogy mondani szokás, a magam borsát.”

A konyhaművészeti hasonlat nyomában álljon itt az irodalmi példázat — akkor is, ha a „belletrisztika” balettmeisterei előtt egy politikai riporternek nem sok köze lehet a szépirodalomhoz. Günter Wallraff, a baloldali újságíró *Cápája* (értsd: Robert Capá-já, aki a politika mélytengeri áramlatait kedveli) mondta egyszer a tévben: „Föltehető, hogy az új könyvemmel sikert aratok, s az élmezőnyhöz fogok tartozni az irodalomban. Ez magában hordozza az irodalmi prostitúció veszélyeit.” Ennek a távlati veszélynek a tudatosítása már annyi, mint elsőrendű óvintézkedés az elkerülésére.

Eörsit egyelőre közvetlenül nem fenyegeti ez a veszély, mert irodalom-, színház-, film-, filozófia- és egyéb kritikai megnyilatkozásait, valamint ezek hatását és ellenhatását úgy tekinthetjük, mint a szellemi demokrácia szűrőpróbáit. Ez pedig áldozatokkal jár: aki — mint nemzedékéből Csoóri Sándor is — minduntalan elébe megy a közérzet és közgondolkodás demokratizálásának, az könnyen egerutat nyer a

Wallraff által vázolt veszélyek elől. S valóban, ahogy egy másik nemzedéktársa, Mezei András írta, **Eörsi** agya legalább öt percet siet, s lehet, hogy Mezei csupán a gondolkodás türelmetlen váltásaira, vágásaira, kihagyásos ugrásaira gondolt, én főleg úgy értelmezem ezt a többféleképp is találó jellemzést, hogy a történelmi fejlődés óráját öt, történelmi léptékű „perccel” előbbre állította tudatában, mint amennyit például a napihírek hivatalos kommentátorainak órája mutat.

Derűs gondolkodó, de csöppet sem derülátó. Közkeletű marxista (gramscista) formulával szólva, pesszimizistán ítéli meg a dolgokat, de optimistához méltón bizakodik benne, hogy javíthat rajtuk, ha megnevezi a bajt. Élvezi a kételkedést, mert dialektikus elme, aki mindent ellentétéinek tükrében is megvizsgál, s a látszólag egyértelmű jelenségekre rákérdez: miként őrzik meg egyértelműségüket rendellenes körülmények között? Márpedig amióta világ a világ, hajlamos arra, hogy rendhagyó feltételeket teremtsen, különösen a morális természetű jelenségek számára.

A tetszetős ornátus alól kibukkanó lóláb látványa, a szentesített látszatok mögül előkandikáló hamisság észrevése különös örömmel tölti el. Más alkatúak szemében ez, meglehetősen érthetetlen öröm, mert a világot általában barátságosnak és veszélytelennek szeretnék tudni. **Eörsi** azonban afféle szellemi vadászkutyas-ösztönrel áldották meg a múzsái, s olyankor van igazán elemében, ha az álcázásban, bújkálásban oly gyakorlott kártevőt minél látványosabban sikerül felhajtania, s a nyilvánosság előtt a morálisan kivégző tekintetek kereszttüzébe hajszolnia. Másik nagy kedvtelése a butaság leleplezése; ez ellen a — lehet, néha ártatlan — nyulacska ellen is vérszomjas kopófalakat mozgósít, s nincs kegyelem, tudniillik az esetek többségében a butaság egyáltalán nem ártatlan nyulacska, hanem „ős patkány”, mely a meg nem gondolt gondolat kórságát terjeszti. Kicsalogatása rejtekéből több, mint sikerélmény: szenvedély, kaland és humorban bővelkedő gyönyörűség. De nemcsak az; nem pusztá káröröm. *Odúban* című írásában mondja: „a legértékesebb humor mindig egy reális lehetőség könyörtelenül következetes végiggondolásából fakad... Nincs ennek köze a nálunk dívó, kedélyesen anekdotázó jópofasághoz, humorpótló élcelődéshez, SZTK-rendelvényre felírt jókedvtablettához, mely a kritikátlan vagy álkritikus megbékélést szorgalmazza, az igazi humor pokolian rossz közérzetnek vagy angyalian szép lázadásnak a szülötte, mely úgy győz önmagán és anyagán, hogy kínlódva gyönyörködik végső konzervenciájában”. Ez a kínlódva-gyönyörködés érzetét azt a feszültséget, ami a borúlátón megítélt jelenség és a feltárájának hasznosságába vetett bizalom között fennáll; elképzelésem szerint a mesterdetektív is akkor igazán tisztességes, ha a fárasztó és kockázatos nyomozás végére jutva, a nyakoncsipett bűnöző láttán nemcsak a sikert élvezi, hanem valami szánalomfélést is érez, a börtönbe, villamoszékbe juttatott személynél is inkább a nemzet és az emberiség iránt, mely íme, hová hagyja zúlleni fiait.

A „reális lehetőség könyörtelenül következetes végiggondolására” jó példa, ha azt vesszük, hogyan látja a nagy emberek iránti tisztelet átlagos működését. Kellő tájékozatlanság vagy önáltatás esetén valóban reális lehetőségnek tetszik, hogy a nagyjából közös eszmékért küzdő kitűnőségek egymással karöltve, mosolygós csoportképekben örökölnék meg, „ha olykor voltak is nézeteltéréseik”. **Eörsi** jókora főbe-kölíntással intézi el ezt a hiedelmet. Széchenyi és Kossuth, Ady és Babits vagy Kaszák és Lukács György között korántsem volt olyan egyetértés, mint amilyennek sokan látni szeretnék, akkor sem, ha mindhárom „páros” valamelyikének voltak időnként lovagias vagy éppenséggel baráti gesztusai a másik fél iránt. A harc sokkal elkeseredettebb és életbevágóbb volt köztük, mint a szövetség (kezdetben még Ady és Babits között is), noha nyílt vagy lappangó vetélkedésük a közös célt szolgálta, már azért is, mert a vetélytárs nagysága rájuk parancsolta a bizonyítás többleterőfeszítéseit. A köztük lezajlott „dráma” pedig értékesebb, mint a megnyugvás, hogy közös pantheonban nyugosznak. (El ne feledjem: ha Csoóri Sándor nevét az övé mellett említettem, ez korántsem jelenti azt, hogy mindenben egyetértetek; vitáik a radikális progressziónak nagyjából azt a két lehetőségét villantják föl, hogy

a haza és haladás hogyan fonódhat össze, vagy mikor lesz az egyik fontosabb — idősebb — a másikkal és miért.)

Az ellentétek elvtelen összebékítése olyan értelmiségi magatartásforma Eörsi szemében, mint a kiélezése: a torzulatok felé mutat. Van például egy művészmentalitás, ami tyúkszemtiprásra ingerli: a profi gögből, pályatársi féltékenységből, stréberségből, potyaleső hírnévhajhászból és csúf bosszúkra kész sértődékenységből (vagy pipogya mimózaságból) összetett viselkedés. Lukács György szavával, ez a partikuláris érzelme és érdekek eluralkodása a személyiségben, az értékteremtő, kockázatokat vállaló, közhasznú tevékenység rovására. E tulajdonságok épp olyan filiszterivé nyomoríthatják a művészt, mint a hivatásos bürokratát vagy az amatőr besúgót.

Elérkeztünk tehát Eörsi legkövetkezetesebben karikírozott ellenfeléhez: a filiszterhez. „Mi a filiszter? Egy üres bél, akit rettegés tölt ki és remény, hogy isten majd segít” — mondja Goethe, épp Eörsi fordításában. Füst Milán, a róla festett Eörsi-féle portréban így dörög profétaián, a Hamlet-beli Poloniust jellemezve: „A világ filisztere! kiáltotta... A világ filisztere vetkőzik itt pucérra előttünk! Minden idők nyárspolgára, örökös urunk, erkölcsrendszere legyűrhetetlen!... A szeme láttára fordulhatnánk fel az árokparton, arca se rezzenne, de azért jó ember, megáldja a fiát, templomba megy, vagy a haza sorsát intézi... A megbízhatóság, az éberség szobra... Ő hallgatódzik az ajtónknál, ő bólint, ha beszélünk hozzá, ő jelent fel a királynál...”

Amikor sok-sok változatában ezt a laposkúszásban közlekedő lelket éri tetten Eörsi, előfordul, hogy a hajánál fogva cibálja elő a szőnyeg alól; megesik, hogy oda képzeli, ahol nincs jelen. Vagyis: fantomként nagyítja filiszterivé az olyan megnyilatkozásokat, amelyekre a filiszterség legalábbis pontatlan meghatározás. Eörsi hősiességében, melyet a maga közírói módján vív, a túlságos sarkítás veszélyei rémlenek föl. Ha a radikálisan végiggondolt jelenségek Akhilleusza ő, akkor a mesterként eltúlzott sarkításban látom a sebezhető pontját — az Achilleus-sarkát.

Mindjárt azt a vitairatát veszem példának, mely az egész kötetből a leghevesebb ellenkezésre ingerel: az *Érzelmes hazafiasság* címűt. El kell ismernem: attól, akivel vitatkozok — Perjés Gézától — szívesebben kérnék tanácsokat hadtörténeti kérdésekben, mint történelemfilozófiaiakban; sarkalatos kérdésekben is el-elveti a súlykot. De hogyan érvel ellene Eörsi? Például: amikor Perjés azt a vitatható nézetet vallja, hogy XIV. Lajos személyi uralma nem volt jobb az osztrák kormányzati rendszerénél, akkor ő azzal vág vissza, hogy a Napkirály „fontos szem volt abban a lánokban, mely biztosította Franciaország normális, világtörténelmi fejlődését, míg a Habsburg-birodalom a felbomlás felé zötyögött, és utódállamai a történelem perifériájára penderültek”. Ez igaz, de mi ebből a tanulság? Épp az ellenkezője annak, amire Eörsi jut. Illetve: nem csak az, hogy XIV. Lajos haladóbb uralkodó volt a Habsburgoknál, hanem az is, hogy egy nemzet egészséges történelmi fejlődése nem állhat szemben a nemzeti, nemzetiségi érdekekkel, márpedig a Habsburg-uralom egy csomó nemzet brutális elnyomásán és ravasz egymás ellen uszításán alapult.

A másik, Perjésnek szánt mellédőfését szó szerint idézem: „A hazaszeretet Perjés-féle, fölöttebb korszerű meghatározása: »Szeretni kell a hazát, mert enélkül élni nem lehet, a hazaszeretethez viszont szervesen odatartozik a haza történelmével való bensőséges azonosulás.« A mondat első felét csak kedvetlenül kommentálom. Egyrészt nincs inyemre ez a hisztériás hang — ki mondta, hogy nem kell szeretni a hazát? Másrészt, micsoda érv a »mert enélkül élni nem lehet«? Abban egyetértek Eörsivel, hogy bár történelmi tudatomban Werbőczy és Dózsa egyaránt beletartozik, de a „bensőséges azonosulást” szívesebben vállalom Dózsaival, mint hóhérral. De Eörsi „egyrészt” a demagógiával határosan érvel, amikor azt kérdezi: ki mondta, hogy nem kell szeretni a hazát? „Másrészt” elfelejtkezik Kölcseyről, aki Parainesisében majdnem ugyanazokkal a szavakkal mondja, mint Perjés: „Szeresd a hazát.” Miután Perjéstől (joggal) elvárta, hogy ne állítsa szembe a haladásért harcoló Zrínyit a hazáért küzdővel, nem teheti meg, hogy Kölcsey Parainesiséből elfogadja a

„Szeretni kell az emberiséget” szentenciáját, de merő hisztériának minősíti az egy bekezdéssel alább olvasható „Szeresd a hazát” felszólítást. (Talán a hang retorikája az, ami ma már avittasnak hat.) Azt pedig mondanom se kell, hogy a hazát is, az emberiséget is úgy szeretjük helyesen, mint a történelmünket: gyűlölve bűneit, kárteköny egyedeit, megvetésünkkel sújtva áruolót. A hazáért való fáradozás vagy a megbízhatóság még nem lesz önmagában filiszterség, amiért Polonius e tulajdonságokat megjátszva spionkodik és keveri a mérget.

Vitatkoznék még vele néhány kérdésben, például a könyvében nem szereplő pamfletjével, amelyet Orbán Ottóról írt. Egyetérteneék vele, ha nem sarkította volna mondandóját a végletekig; ha a célzó mosolyú szemmel kiszúrt gyöngéket nem fújná föl egy kitűnő költő és esszéíró totális filiszterségévé. Ha nem hanyagolná el, hogy Orbán számtalan írói vívmánnyal feledtetni vagy ellensúlyozza azokat a tetszelgő gesztusait, amelyek ürügyén a nyárspolgároknak fenntartott pokolbugyorba tuszkolta. Elvileg azért értek vele egyet, mert én sem szeretem, ha a közélettől tartózkodó költők „minden lében kanál”-nak minősítik a közéletben részt vevő költőket, ahogy Orbán Csoóri Sándort. Orbán Csoóri-tanulmánya mégis az egyik legjobb elemzés a költőről, ami valaha íródott róla. A szenvedélyesen, önzetlenül és közhasznúan végzett munka sosem filiszteri.

Az egyén megítélésében azért nem osztom Eörsi radikalizmusát, mert alapjában tehetséges és tisztességes embereket is könnyen azonosíthatóvá tesz a hibáikkal, melléfogásaikkal. Ennek a szemléletnek akár Petőfi, Ady és József Attila is áldozatul eshetne, ha mélypontjaik, ballépéseik szerint ítélnék róluk (Vörösmarty denunciaciója, „duk-duk affér”, Babits-gyalázó próza és vers) — és ezt, úgy hiszem, Eörsi is elviselhetetlennek érezné. Éppen írott szavainak súlya, morális és gondolkodói tekintélye készítené arra, hogy több felelősséget érezzen az általa bírált személyek értékrendi elhelyezésében. Igaz, hogy Marx is említést tesz Goethe vagy Hegel „filiszter-copfjáról”, s ezt ő nem jellemhibaként érti, csupán arra céloz, hogy mi-képpen szabnak korlátokat gondolkodásuknak a német történelmi adottságok és társadalmi viszonyok. Az objektív meghatározókról azonban Eörsi néha megfélekedzik, vagy kénytelen megfélekedezni.

Árnyaltan és dialektikusan szemléli viszont a jelenségeket, amikor például az ultrabalos gondolkodás veszélyeire hívja föl a figyelmet. Amikor például Györe Imre „végső soron” a fasizmus javára munkálkodó Thomas Mann elmeleti, Eörsi nem tesz mást, mint hívős tárgyilagossággal végiggondolja ennek elképesztő konzekvenciáit. Amikor a különféle nonkonformista felbuzdulások mögül mintegy kihallja Karinthy kivénült bohémjének recsegő hangját: „operettet kell írni, örezsem”, vagy a hippidivat követőinek nyomába ered, s végiggondolja, évek múltán majd hogy is élnek házipapucsba bújt családapaként, vagy amikor a különféle nyugati pincszínházak hóbortosan lázadó szellemét elemzi — akkor fölismerjük az emberiség jövőjéért felelősséget érző publicista megnyerő vonásait, akinek semmi szüksége a személyeskedésre.

Az iróniában és az abszurdban talált rá arra a kisprózai formára, amellyel ellentmondásos világunknak megfelelően beszélhet az emberi viszonyokban, ha úgy tetszik, a lélekben rejlő, szimptomatikus torzulatokról: az irónia dicsérő vagy behízeltő hangon leplezi le tárgyát, az abszurd pedig nyilvánvaló tódításnak állítja be a kendőzetlenül ábrázolt ostobaságot, embertelenséget. Gondolkodói nagyvonalúságra való hajlama abból táplálkozik, hogy a dolgok felemás, ingatag természetével egy-értelmű meggyőződést képes szembeállítani. S aki eléggé erősnek érzi az igazát, nem fél, hogy egy-két részletkérdésben támadható felületet hagy önmagán vitapartnerivel szemben. Ilyen gondolkodókra nagy szükség van, mert a gondolatok mintha mostanában több erőt fordítanak a kibúvókeresésre, mint a célbajutásra. (Magvető.)

ALFÖLDY JENŐ